

הצעת עמדה מסכמת

צוות המכון הישראלי לדמוקרטיה

במסגרת פרויקט השטע-היהודי-ערבי קיים המכון הישראלי לדמוקרטיה סדרה בת 17 מפגשים בין אישים יהודים וערבים מהאקדמיה ומהפוליטיקה. במפגש ה-16 נידון מסמך זה, שבבסיסו הניסיון ליצור הסכמה מקיפה בנוגע ל**דרכים שיש לנקוט כדי לשפר את מעמד המיעוט הערבי בישראל ולהתמודד עם השטע היהודי-ערבי**.

אנו אזרחי מדינת ישראל, פלסטינים ויהודים, רואים בדאגה את המצב המתמשך של פערים גדולים בין האוכלוסיות היהודית והפלסטינית בישראל. בנייר עמדה זה **ברצוננו להרים תרומה לצמצום של פערים אלו, במטרה לחזק את הזהות האזרחית הישראלית המשותפת ולהקטין את הניכור שחלק מהפלסטינים אזרחי המדינה מרגישים כלפיה**. בימים אלו, שבהם עיקר המאמצים מכוונים להשגת הסדרי שלום עם הפלסטינים מעבר לקו הירוק, חשוב שלא לזנוח את החזית הפנימית של יחסי יהודים ופלסטינים בישראל. לדעתנו מסגרת ההסכמות שהגענו אליה יכולה להיות בסיס טוב למאמץ מסוג זה.

כמובן, אנחנו ערים לעובדה שהפערים בין יהודים לפלסטינים בישראל הם תוצאה של תהליכים היסטוריים מורכבים. בין יהודים לבין פלסטינים יש גם סכסוך לאומי מתמשך, ואף הוא אוצל על יחסי יהודים ופלסטינים בתוך ישראל. יש פשטנות מסוימת בהתבוננות בקבוצות האלה כאילו הן קבוצות אחידות. למרות זאת, **הניסיון שלנו מבוסס על ההנחה שאפשר וחשוב לדון בצורה שיטתית במוקדי הפערים בין פלסטינים ליהודים בישראל מתוך מטרה לצמצם אותם**.

גישתנו מעשית. איננו מנסים, ואיננו סבורים כי נוכל, להגיע להסכמה בעניין תולדות הסכסוך. קל וחומר שלא נוכל להגיע להסכמה על משמעותן של העובדות הכרוכות בו. למרות זאת, יהודים ופלסטינים ימשיכו לחיות בישראל בהיותם אזרחי המדינה, **וחשוב שתגובש מדיניות מקיפה במסגרת היחסים האלה**. אף שההיסטוריה של היחסים בין יהודים לפלסטינים בישראל טעונה ושנויה במחלוקת, מסמך זה צופה אל פני העתיד. אמנם אי-אפשר להפריד בין היחסים בין יהודים לפלסטינים בישראל ובין היחסים בין ישראל לפלסטינים באזור, ואולם בנייר עמדה זה נתרכז במצב בישראל. אנו תקווה שייכרתו הסכמי שלום בין הישראלים לפלסטינים שיכללו הקמת מדינה פלסטינית.

הנחת היסוד שלנו היא שהפלסטינים אזרחי ישראל צריכים להיות אזרחים במלוא המובן בישראל ושמיגיע להם שוויון זכויות אזרחי ומדיני מלא. אנחנו סבורים כי קיימים בישראל הסדרים רבים, פורמליים ולא פורמליים, אשר פוגעים בשוויון האזרחי של הפלסטינים אזרחי המדינה. מצב זה טומן בחובו סכנות למרקם החברתי ונוגד את עקרון השוויון.

הפלסטינים אזרחי ישראל הפנימו ברובם הגדול את היותם חלק מהחברה הישראלית. בכל הסדר המבוסס על שתי מדינות לשני עמים יתקיים בתוך מדינת ישראל מיעוט לאומי פלסטיני בצד הרוב היהודי. הפלסטינים אזרחי ישראל, מצדם, מקבלים על עצמם את המשתמע מאזרחותם במדינה. **מטרתנו במסמך זה היא לפרט את ההקשרים שבהם אין לפלסטינים אזרחי ישראל שוויון מלא**

ולהציע דרכים לקידומו, וכן להבהיר את המשתמע ממסגרת האזרחות המשותפת בחברה שיש בה מחלוקות כה עמוקות:

1. ישראל מגדירה את עצמה מדינה יהודית ודמוקרטית. **יהודיותה של מדינת ישראל באה לידי ביטוי בחוקים** האוסרים על רשימה השוללת את היות ישראל מדינתו של העם היהודי להשתתף בבחירות. דגלה והמנונה מבטאים זהות וכמיהות יהודיים. ישנה חובה חוקית לפתוח את מושבי הכנסת בשירת ההמנון. חוקיה קובעים זכות ליהודים ולבני משפחותיהם לעלות לארץ ולהתאזרח בה. למוסדות הלאומיים היהודיים יש בישראל מעמד מיוחד, והם ממלאים תפקיד נרחב במדיניות הפיתוח וההתיישבות. שפתה עברית, וחגיה הרשמיים הם החגים היהודיים, דתיים ולאומיים כאחד. למותר לציין כי כל אלה מכבידים מאוד על אזרחיה הפלסטינים של המדינה ומונעים מהם להרגיש שייכים ושווים במדינת ישראל.

כולנו רואים את הקושי, וסוברים כי חשוב לפעול כדי לאפשר לפלסטינים אזרחי ישראל לחוש זיקה חזקה ככל האפשר למדינתם, על ידי צמצום היסודות האזרחיים שאין הם יכולים להיכלל בהם. אלא שמנגד **קיימת גם העובדה שישראל אכן אינה מדינה ניטרלית-ליברלית – היא הוקמה בהיותה מדינת הלאום של העם היהודי, וכך הרוב הגדול של היהודים בארץ ובעולם ממשיך לראות אותה**. העדפה זו ליהודים במדינה ניתנת להצדקה, ויכולים להיות לה ביטויים סמליים ומעשיים בחיי המדינה, כל עוד רוב ניכר בישראל רוצה שישראל תמשיך להיות מדינתו של העם היהודי, וכל עוד הדבר אינו פוגע בזכויותיהם של הפלסטינים אזרחי המדינה.

יש לשכך את המתח בין האזרחים היהודים לאזרחים הפלסטינים על ידי נקיטת צעדים:

- **חוקי הבחירות אינם צריכים לכלול איסור על פעילות פוליטית דמוקרטית המבקשת לשנות את האופי היהודי של המדינה**. לעומת זאת החוק צריך לכלול איסור על השתתפות בבחירות של מפלגה השוללת את קיומה של מדינת ישראל או המשתפת פעולה עם אויביה.
- **המוסדות הלאומיים היהודיים אינם יכולים להמשיך לפעול בארץ ולהישאר מוסדות ממלכתיים**. יש להפריט את פעולתם ולראות בהם ארגונים שמבחינת המדינה הם ארגוני התנדבות פרטיים. יש לאפשר לפלסטינים אזרחי ישראל להקים לעצמם מוסדות לאומיים, וגם מוסדות אלו יוכלו לפעול בישראל לקידום האינטרסים הפרטיים והקבוצתיים של הפלסטינים בישראל, לרבות פיתוח ומיסוד של הקשר ביניהם ובין פלסטינים בעולם.
- **יש לחזק את מעמדה של השפה הערבית בהיותה שפה רשמית שנייה**. יש להוסיף שילוט בערבית בישראל, לעמוד בדרישה שחומרים רשמיים יתורגמו במידת הצורך לערבית. כמו כן רשויות המדינה יאפשרו מתן שירותים לאוכלוסייה הפלסטינית בישראל בשפתה.
- **על חופש הביטוי וההתאגדות לכלול את האפשרות להשמיע מסרים לאומיים ערביים ולפעול פעילות פוליטית לא אלימה ולא מסיתה כדי לקדם ערכים אלו**. חשוב להבטיח כי לא תהיה השתקה או הגבלה על דעות כאלה, באופן ישיר או עקיף (לא תוטל אחריות פלילית או מנהלית בגין התבטאויות או התארגנויות כאלה, ולא תימנע מאדם עבודה בשל דעותיו בנושא זה).

• **בצד המנון 'התקווה', שיש לו משמעות היסטורית, אפשר להכיר בהמנון אחר של ישראל, שתכניו יוכלו להיות משותפים לכל אזרחי המדינה.** כל עוד יתקיימו ההמנונים זה בצד זה, ההמנון השני לא צריך לכלול כל אזכור לייחוד היהודי של ישראל.

2. חוקיה של מדינת ישראל מעניקים לאזרחיה שוויון בפני החוק ושוויון זכויות אזרחיות ופוליטיות. למרות זאת, הנתונים בעניין אכיפת החוק מלמדים על **דפוסים של אי-שוויון ואפליה כנגד פלסטינים אזרחי ישראל.** השוויון האזרחי והפוליטי אינו מתורגם למציאות של שוויון. יש לנקוט צעדים כדי להבטיח כי השוויון באכיפת החוק והשוויון האזרחי והפוליטי ימומשו.

3. יש תת-ייצוג בולט לפלסטינים אזרחי ישראל בדרגים הגבוהים של השירות הציבורי, כמו גם בדירקטוריונים של חברות ציבוריות. גופים העוסקים בקביעת מדיניות, לרבות מדיניות הנוגעת לצרכים יסודיים של האוכלוסייה הפלסטינית, אינם כוללים פלסטינים. **חינוי להבטיח שותפות מסודרת של פלסטינים אזרחי ישראל בגופים שמתקבלות בהם החלטות מדיניות בנושאים כגון פיתוח, התיישבות, תכניות מתאר, תעסוקה וחינוך.** כדי לעודד השתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל בגופים כאלה יש לחוקק חוקים על פי דוגמת החוקים שנחקקו בעניין ייצוג נשים בדירקטוריונים.

4. יש בעיה מיוחדת בכל הנוגע לנגישות של הפלסטינים אזרחי ישראל למקרקעין ולטיפול בצורכי הדיור של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. במסמך זה אין אנו עוסקים במכלול הבעיות והזכויות ההיסטוריות של פלסטינים בישראל, אלא רק בטיפול השוטף בצורכי הדיור והפיתוח שלהם. להלן רשימת עקרונות ופעולות בעניין זה:

• **יש להקים גוף מתכנן שיפעל במסגרת התכנון הארצי, ימפה את צורכי הדיור של הפלסטינים בישראל לפי אזור וסוג מגורים מתבקש ויציע תכניות להתמודדות עם צרכים אלו על בסיס רב-שנתי.** בגוף זה יהיה ייצוג פלסטיני-ישראלי – לפחות 20% מהיושבים בו יהיו אזרחים ערבים. ליישובים ערביים יינתנו מרחבי גידול, ותוצע תכנית לבניית מרכזי תעשייה ותעסוקה באזורים סמוכים להם.

• הגוף גם יקבע הוראות להסדרת הבעיה של בנייה בלתי חוקית במגזר הערבי.

• **פתרונות הדיור שיוצעו לפלסטינים אזרחי ישראל יהיו מגוונים,** ויכללו בהם דיור בכפרים, דיור בשכונות עירוניות ודיור ביישובים קהילתיים. פתרונות אלו יכללו אפשרות של בחירה בדיור בקהילות ערביות או בקהילות משותפות ומעורבות.

• **אין לעשות שימוש לא שוויוני במקרקעי המדינה או להפלות בהקצאות שלהם על בסיס של לאום או דת.**

• **ישלמו הליכי הסדרת הקרקעות ויימצא פתרון הולם לנושא של הסדרת זכויות הקרקע של הבדווים באדמותיהם.** במסגרת זו יוצעו לבדווים פתרונות דיור מגוונים, היישובים הלא מוכרים ירוכזו במרכזים אחדים, ובהם יינתנו לתושבים שירותים מלאים.

• **יש למצוא פתרון הולם ומוסכם לבעייתם של הנפקדים הנוכחים החיים בישראל שאיבדו את זכויותיהם על בתיהם וקרקעותיהם בעקבות מלחמת 1948.**

5. אזרחות במדינה כוללת התחייבות של האזרח לכבד את חוקיה של המדינה, לתרום במידת יכולתו לפיתוחה ולשגשוגה ושלא לפעול נגדה. בתנאי שלום בין ישראל לבין שכנותיה יש לקוות שהפלסטינים אזרחי המדינה ישמשו גשר חברתי ותרבותי עם עמי ערב. כוח זה של גישור יוכל להתממש במלואו רק כאשר הפלסטינים אזרחי ישראל ירגישו שהם אזרחים שווים וגאים באזרחותם. בעתיד הנראה לעין סביר שבישראל תהיה חובת שירות צבאי. עם זאת, נראה כי חלקים ניכרים של האוכלוסייה בישראל לא ישרתו בצבא. אם ישראל תנקוט בשיטה הנהוגה בגרמניה, שלפיה חובת השירות הצבאי המוטלת על כל תושב מיתרגמת למסלולים מתאימים של שירות אזרחי, חשוב למצוא דרכים שתאפשרנה לפלסטינים אזרחי ישראל להשתתף במסגרות כאלה. **מסגרות השירות האזרחי ואופן הפעלתו יידונו בוועדה ציבורית שחבריה יהיו מחציתם נציגי ציבור יהודים ומחציתם נציגי ציבור פלסטינים.**

6. חלק מן המציאות הלא שוויונית בישראל והאפליה לרעה של אזרחים פלסטינים נובעת מן הסכסוך המתמשך בין יהודים לערבים באזור. סכסוך זה יוצר חשש ביטחוני, וחשש זה מצטרף לנטיות בדלניות ושבטיות ומעודד חוסר סובלנות וחוסר נכונות לשילוב. סביר להניח כי מצב זה ישתנה לאטו ככל שתשתנה המציאות הקיומית באזור. בינתיים **ראוי לפעול להגברת המודעות החברתית בישראל לעובדה שבמדינה חיות שתי אוכלוסיות, ושתיהן זכאיות לייצוג במוסדות הפוליטיים והממשלתיים, כמו גם במערכות החינוך והכלכלה של המדינה.**

7. אנחנו מברכים על השינוי בחוק בעניין מטרות החינוך הממלכתי. **מערכת החינוך הפלסטיני-ישראלי צריכה להמשיך לפעול במסגרת החינוך הממלכתי.** עקרונות התקצוב במערכת החינוך צריכים להיקבע באופן כללי ושוויוני, מתוך תשומת לב לצרכים מיוחדים. תוכני הלימודים במערכת החינוך הפלסטיני-ישראלית תיקבע בוועדה המורכבת מאנשי חינוך וציבור פלסטינים-ישראלים, בכפוף למסגרת תכנית הליבה שנקבעת במשרד החינוך. יש לעודד שימוש בסעיף המאפשר להורים להשפיע על עד 25% מתכנית הלימודים כדי להתאים את תוכני הלימוד לצרכיה של מערכת החינוך הפלסטיני-ישראלית או של חלקים מיוחדים בתוכה.

תכניות הלימודים של שני המגזרים יכללו חומר לימוד על הקבוצה השנייה. תיבחנה דרכים ללימוד ההיסטוריה של המדינה והאזור; ובחינה זו תעמית את כל התלמידים עם מגוון ההסתכלויות והדעות על תהליכים אלו. עם זאת ייעשה ניסיון לאתר גם נרטיב יסודי משותף, שמתוכנן יהיה אפשר לצאת אל הנרטיבים השונים. בדרך הטבע כל מערכת חינוך תוכל לאמץ לעצמה אחד (או יותר) מן הנרטיבים.

8. שיפור איכות החינוך בבתי הספר הערביים הוא כלי עיקרי למוביליות חברתית. במסגרת רפורמה כוללת במערכת החינוך והתרבות **יש לבדוק עם נציגי הציבור הערבי את האפשרות של אוטונומיה תרבותית.** אוטונומיה זו תהיה מנוף לפיתוח תרבות משגשגת של מיעוט לאומי מול לחצי הטמיעה וההתבוללות בתרבות ההגמונית.